

ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

А.В. Андрушко*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ПРАЦІВНИКУ ВНАСЛІДОК НЕЩАСНОГО ВИПАДКУ НА ВИРОБНИЦТВІ

Упровадження правових стандартів Міжнародної Організації Праці¹ до законодавства про соціальне забезпечення України має велике як теоретичне, так і практичне значення. У правничій науці до цієї проблеми останнім часом активізується увага науковців². Такі вчені як Н.Б. Болотіна, В.С. Венедиктов, ГЛ. Чанишева, Н.І. Хуторян та інші, у своїх окремих наукових роботах підкреслюють важливість і актуальність дослідження цього напрямку у науці. Проте сьогодні увага фахівців здебільшого прикута до проблем понятійного апарату права соціального забезпечення. Зокрема, досліджується предмет та система право соціального забезпечення, співвідношення з іншими галузями права, правова природа відносин соціального забезпечення у разі настання страхових випадків, тендерні аспекти соціального права та інші. Обумовлюється це тим, що соціальне законодавство України перебуває на етапі становлення, а теорія соціального права України поки що не напрацьована, соціальні дослідження серед юристів перебувають на початковому етапі розвитку.

Поза межами уваги фахівців залишається цілий блок питань, пов'язаних з відповідністю вітчизняного соціального законодавства і, зокрема, законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, які спричинили втрату працездатності, правовим стандартам МОП. Соціальна роль і актуальність цього питання визначає його своєчасність і має практичне значення у зв'язку з підготовкою проекту Трудового та Соціального Кодексів України, реформуванням трудового законодавства та законодавства про соціальне забезпечення, введення в дію яких визначається обов'язковістю дотримання конвенцій і рекомендацій МОП.

Крім того, ця проблема є однією із найважливіших складових державної політики у сфері соціального захисту працівників на шляху демократичних законодавчих перетворень, які відбуваються у нашій країні. Так, відповідно до ст.ст. 1, 3, 21, ч. 4 ст. 43, ч. 1 ст. 46 Конституції України, Україна, як соціальна держава, зміст і спрямованість діяльності якої визначають права і свободи людини та їх гарантії, проголосила право громадян на належні, безпечні і здорові умови праці, соціальний захист, що включає

© Андрушко А.В., 2005

* доцент кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права, кандидат юридичних наук

¹ Далі — МОП.

² Захист соціальних та економічних прав людини: міжнародні стандарти і законодавство України: Матеріали науково-практичної конференції 12 березня 2004 року. м. Київ / За ред. О.Ф. Шанька, Н.Б. Болотіної. — К.: КЮІ МВС України, 2004. — Ч. 1, 2.

право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника тощо. Право на соціальний захист гарантується, зокрема, загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, яке здійснюється за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ, організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення. Крім того, ч. 2 ст. 4 Закону України "Про охорону праці"³ визначає, що державна політика в галузі охорони праці базується, зокрема, на принципах пріоритету життя і здоров'я працівників, повної відповідальності роботодавця за створення належних, безпечних і здорових умов праці, соціального захисту працівників, повного відшкодування шкоди особам, які потерпіли від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.

Все вищезазначене свідчить про надзвичайну актуальність, доцільність і необхідність дослідження адаптації соціального законодавства до міжнародних правових стандартів.

Метою цієї публікації є аналіз норм, які регулюють відносини щодо відшкодування шкоди, заподіяної працівнику внаслідок ушкодження його здоров'я та їх співвідношення з правовими стандартами МОП, внесення пропозицій щодо удосконалення цих норм.

До 1999 року соціальний захист працівників, потерпілих від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, визначався трудовим законодавством (інститутом охорони праці) та іншими численними нормативно-правовими актами, що були розрізненими та не являли собою цілісної, сформованої системи. Соціальний захист потерпілих забезпечувався підприємствами або органами соціального захисту за кошти відповідних підприємств. До певного часу така система виконувала покладені на неї функції, але з початком процесу ринкових перетворень, з введенням нових форм і методів господарювання, а також у тих випадках, коли відбувалася ліквідація, реорганізація, банкрутство чи репрофілювання підприємства, зміна власника, велика кількість потерпілих на виробництві залишалася без соціальної підтримки. Останніми роками ця проблема постала особливо гостро, що й спонукало до реформування, як в цілому системи страхування, так і системи страхування від нещасного випадку на виробництві, зокрема.

Слід нагадати, що 23.09.1999 р. вступив в дію Закон України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності"⁴. Україна ратифікувала чотирнадцять конвенцій⁵, врахувала десять рекомендацій МОП, підписала більше двадцяти міждержавних угод щодо регулювання відносин у сфері соціального захисту працівників та відшкодування шкоди потерпілим на випадок ушкодження їх здоров'я.

Сьогодні страхування від нещасного випадку є самостійним видом загальнообов'язкового державного соціального страхування, який здійснює Фонд соціального страхування від нещасних випадків - некомерційна самоврядна організація, метою діяльності якої є соціальний захист працівників на випадок ушкодження здоров'я на виробництві.

Здійснене реформування системи соціального страхування від нещасного випадку має принципово новий характер.

По-перше, підвищується соціальний статус найманого працівника, оскільки відтепер у разі настання страхового випадку він захищений спільним капіталом усіх роботодавців. Запропонована система соціального страхування надійно захищає працівників, які постраждали на виробництві, надає їм широкий спектр соціальних послуг і в той же час примушує роботодавця покращувати умови та безпеку праці на підприємстві.

По-друге, захищаючи таким чином найманого працівника, роботодавць створює безпечні умови для діяльності свого підприємства, рятуючи його від неплатоспроможності на випадок

³ Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 р. // ВВР. — 1992. — № 49. — Ст. 668.

⁴ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України від 23.09.1999 р. // ОВУ. — 1999. — № 42. — Ст. 2080.

⁵ Міжнародне законодавство про охорону праці. Конвенції та рекомендації МОП. — Київ, 1997.

відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю працівника.

По-третє, загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві не виключає і не замінює укладання приватних договорів страхування від нещасного випадку, сплата внесків за якими може здійснюватися як самим працівником, так і роботодавцем.

По-четверте, дуже важливо, що в рамках одного органу Фонду соціального страхування — здійснюється вирішення цілого комплексу таких питань, як проведення профілактичних заходів, спрямованих на усунення шкідливих і небезпечних виробничих факторів; запобігання нещасним випадкам на виробництві, професійним захворюванням та іншим випадкам загрози здоров'ю застрахованих, викликаними умовами праці; відновлення здоров'я та працездатності потерпілих на виробництві від нещасних випадків або професійних захворювань; відшкодування матеріальної і моральної шкоди застрахованим і членам їх сімей тощо. Як свідчить світовий досвід, саме така модель страхування є найбільш ефективною і економічно вигідною.

Проте, очевидні і деякі недоліки таких нововведень, що, насамперед, стосуються законодавчого забезпечення. Так, сьогодні законодавство про соціальне забезпечення є несистематизованим, окремі його положення дублюються трудовим та цивільним законодавством. Це, зокрема, Глава XVII "Державне соціальне страхування", ст.ст. 173, 237¹ Кодексу законів про працю, ст. 1167 Цивільного кодексу України.

Не зважаючи на те, що Закон був введений у дію ще у 2001 році, жодних змін чи доповнень до вищевказаних норм внесено не було. Щоб впорядкувати законодавство з цього питання, необхідно систематизувати всі нормативно-правові акти, які регулюють питання соціального страхування в державі і прийняти Соціальний кодекс України, проект якого уже розроблений, проте не всі його норми відповідають правовим стандартам МОП. Так, у розділі 8 проекту, який має назву «Соціальне забезпечення на випадок професійних захворювань і нещасних випадків на виробництві, пов'язаних з виконанням трудових обов'язків», визначаються загальні положення щодо відшкодування шкоди, порядок, розміри, терміни і суми таких відрахувань. Слід підкреслити, що до проекту Соціального кодексу України ввійшли численні нормативно-правові акти, проте Закон від 23.09.99 р. включений до нього лише частково. З цим не можна погодитись, оскільки норми Закону повністю спрямовані на регулювання відносин соціального забезпечення працівників у разі настання страхових випадків, пов'язаних з виконанням трудових обов'язків, які є виключно предметом права соціального забезпечення.

Не можна обійти увагою і практичну сторону цього питання. Прикро, що сьогодні порядок відшкодування шкоди, заподіяної працівнику ушкодженням здоров'я на виробництві є зтяжним, реалізація права потерпілого на соціальні виплати вимагає дотримання недемократичних процедур, особливо у питаннях, які стосуються встановлення групи інвалідності, визначення ступеня втрати працездатності, отримання автомобілів, протезів, ліків, направлення на санаторно-курортне лікування, забезпечення спеціального медичного чи стороннього догляду, визначення розміру моральної шкоди тощо. Крім того, правове регулювання соціального страхування від нещасного випадку тісно пов'язане з регламентацією охорони праці працівників на виробництві, яка в економічних і соціальних програмах і сьогодні не є пріоритетною. Наслідком недостатньої уваги законодавця до цих питань є високий рівень виробничого травматизму та професійної захворюваності. Так, статистичні дані Фонду соціального страхування, свідчать про те, що ризик стати жертвою нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання в Україні в 5-8 разів вищий, ніж у розвинених країнах світу. На вітчизняних підприємствах щорічно травмується 65 тис. чоловік, з них 1,9 тис. гине, понад 6 тис. одержують професійні захворювання, 10 тис. чоловік стають інвалідами⁶.

Недоліком, який впливає на ефективність застосування соціального законодавства про відшкодування шкоди потерпілому є й те, що не всі конвенції і рекомендації МОП упроваджені у національне законодавство, існує ряд невіршених питань.

⁶ Ткачук С., Теличко Е. У новий вік — з новою системою соціального захисту потерпілих на виробництві // Охорона праці. — 1999. — № 1. — С. 11-18.

Зокрема, відповідно до ст. 6 Конвенції МОП № 17 (ратифікована Україною у 1927 році) “Про відшкодування працівникам під час нещасних випадків на виробництві” визначено, що “у разі непрацездатності, відшкодування надається не пізніше, ніж на п’ятий день після нещасного випадку незалежно від того чи сплачується воно роботодавцем, установою по страхуванню від нещасних випадків чи установою по страхуванню на випадок хвороби”.

Проте, при порівнянні вищевказаної Конвенції з чинним законодавством України, виникає ряд спірних питань.

Так, принцип паритетності відповідальності усіх суб’єктів страхування (держави, страховика та страхувальника) при відшкодуванні заподіяної шкоди визначає те, що шкода потерпілому відшкодовується незалежно від фактично сплачених страхових внесків. Слід підкреслити, що хоча даний принцип і знайшов своє відображення у ст.ст. 3, 5, 6, 7, 8, 17 Закону від 23.09.1999 р. та реалізується на практиці в створенні справедливих засад при сплаті страхових внесків, розподілі підприємств за класами професійного ризику виробництва, ступінь соціального захисту осіб, які мають правовий статус потерпілих на виробництві, не є однаковим. Зокрема, це стосується відшкодування моральної шкоди потерпілому.

Законодавець, з урахуванням конституційної значущості здоров’я, як невідчужуваного та непорушного блага, що належить людині від народження і охороняється державою, урегулював обсяг та характер відшкодування шкоди, заподіяної працівникові внаслідок нещасного випадку чи професійного захворювання, і передбачив комплекс заходів, спрямованих на відшкодування матеріальної та моральної шкоди застрахованим та членам їх сімей (ст. 1 Закону), своєчасне та повне відшкодування потерпілому або особам, які перебували на його утриманні, матеріальної шкоди (ч. 3 ст. 5, п. 1 ч. 1 ст. 21 Закону).

Зокрема, відшкодуванню підлягають: втрачений заробіток (або відповідна його частина) залежно від ступеня втрати потерпілим професійної працездатності; страхова виплата в установлених випадках одноразової допомоги потерпілому (членам сім’ї та особам, які перебували на утриманні померлого); страхова виплата пенсії по Інвалідності потерпілому тощо (ст. 28 Закону). Також відшкодовуються додатково понесені витрати на медичну та соціальну допомогу, в тому числі на додаткове харчування, придбання ліків, спеціальний медичний, постійний сторонній догляд, побутове обслуговування, протезування тощо, якщо потребу в них визначено висновком медико-соціальної експертної комісії (ч. 4 ст. 34 Закону). Крім того, враховуючи особливості захисту здоров’я потерпілого, поряд із відшкодуванням матеріальної шкоди компенсується і моральна шкода за наявності факту її заподіяння (ч. 3 ст. 28 Закону).

Сьогодні відшкодування моральної (немайнової) шкоди застрахованим особам здійснюється, по-перше, незалежно від відшкодування майнової шкоди, і по-друге, розглядається як один із способів захисту особистих немайнових прав працівників.

Зазначимо, що до набрання чинності Законом від 23.09.99 р., відшкодування моральної шкоди потерпілим від нещасного випадку і професійного захворювання здійснювалося власником або уповноваженим ним органом відповідно до статті 12 Закону України “Про охорону праці” і ст. 173¹ КЗпП України.

Сьогодні відповідно до ч. 3 ст. 34 Закону від 23.09.99 р., моральна (немайнова) шкода, заподіяна умовами виробництва, відшкодовується Фондом за заявою потерпілого з викладом характеру заподіяної моральної (немайнової) шкоди та за поданням відповідного висновку медичних органів.

Проте, за нормами цивільного законодавства моральна шкода, підлягає відшкодуванню потерпілому на загальних засадах цивільного законодавства за рахунок особи, з вини якої таку шкоду заподіяно (ст. 1167 ЦК України). Відшкодування моральної шкоди за рахунок заподіювача шкоди — власника або уповноваженого ним органу - передбачається також ст. 237¹ КЗпП України у разі, якщо порушення законних прав працівника призвели до моральних страждань, втрати нормальних життєвих зв’язків і вимагають додаткових зусиль для організації свого життя.

У зв’язку з цим виникає спірне питання: хто ж все таки зобов’язаний відшкодувати моральну

шкоду потерпілому на виробництві — Фонд соціального страхування чи все таки роботодавець (або інша особа), з вини якого таку шкоду заподіяно?

На нашу думку, страховик (Фонд), укладаючи з роботодавцем угоду про обов'язкове страхування від нещасного випадку, тим самим бере на себе зобов'язання надати застрахованим особам передбачені Законом (ст. 21) соціальні послуги та виплати. Надаючи соціальні послуги застрахованим та здійснюючи страхові виплати грошових сум, Фонд забезпечує соціальний захист громадян у разі тимчасової, стійкої, часткової чи повної втрати потерпілим професійної працездатності. До страхових виплат належить, зокрема, і грошова сума, яка виплачується застрахованому за моральну шкоду, за наявності факту заподіяння цієї шкоди потерпілому. Відповідно до ст.ст. 23, 1167 ЦК України моральна шкода потерпілого від нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання полягає, зокрема, у фізичному болю, фізичних та душевних стражданнях, яких він зазнає у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я. Як наслідок, моральна шкода, заподіяна умовами виробництва, спричиняє порушення таких особистих немайнових прав, як право на життя, право на охорону праці тощо. Ушкодження здоров'я, заподіяні потерпілому під час виконання трудових обов'язків, незалежно від ступеня втрати професійної працездатності спричиняють йому моральні та фізичні страждання. У випадку каліцтва потерпілий втрачає працездатність і зазнає значно більшої моральної шкоди, ніж заподіяна працівникові, який не втратив професійної працездатності. Тому відмова потерпілому у праві на отримання грошової суми за моральну шкоду від Фонду має обмежувальний характер.

Крім того, встановлення Законом від 23.09.99 р. обов'язку Фонду відшкодувати моральну шкоду є засобом реалізації потерпілим гарантованого державою усім застрахованим громадянам забезпечення прав у страхуванні від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання і відповідає як положенням ч. 1 ст. 24, ст.ст. 32, 56, 62 Конституції України, так і ст. 1, ч. 3 ст. 28 Закону. Цілком зрозуміло, що відмова Фонду у відшкодуванні потерпілим моральної шкоди, заподіяної умовами виробництва, означає звуження сфери соціального захисту працівника.

У даному випадку ст. 237¹ КЗпП України та ст. 1167 ЦК України, які встановлюють безпосереднє відшкодування власником або уповноваженим ним органом моральної шкоди потерпілому, дають право Фонду в порядку ст. 1191 ЦК України, звернутися з регресним позовом до роботодавця (чи іншої особи, яка заподіяла шкоду), про стягнення виплаченого потерпілому розміру відшкодування моральної шкоди.

У зв'язку з цим у Соціальному кодексі України необхідно передбачити норму такого змісту: "Фонд соціального страхування має право на зворотну вимогу (регрес) до особи, яка безпосередньо заподіяла шкоду в межах суми, сплаченої ним у судовому порядку за моральну шкоду". Визначення цієї норми у чинному законодавстві про соціальне забезпечення відповідатиме міжнародним стандартам МОП, зокрема Конвенції № 17, яка встановлює принцип повного відшкодування потерпілому шкоди, заподіяної умовами виробництва.

Як показав аналіз правового регулювання відшкодування потерпілому шкоди, завданій нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням, порушення прав потерпілих, які на жаль мають місце, викликані не тільки змінами, які відбуваються у соціально-економічному житті нашої держави а головним чином зумовлені невідповідністю норм трудового та цивільного законодавства новій системі відносин соціального забезпечення і страхування від нещасного випадку на виробництві. Правові норми Міжнародної Організації Праці є орієнтиром реформування як в цілому законодавства про соціальне забезпечення, так і норм, які спрямовані на вдосконалення механізму відповідальності за моральну шкоду, заподіяну потерпілому. У зв'язку з цим, надзвичайно важливе значення для здійснення правових і соціальних реформ має прийняття Соціального кодексу України, на який давно чекають інваліди, сім'ї загиблих, працівники і роботодавці.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 9 від 23 травня 2005 року)*